

DOCTRINA DE CONNOTATIS V BAROKNĚ-SCHOLASTICKÉ DISKUSI

Lukáš Novák

1. ÚVOD

„*Doctrina de connotatis*“ či „*opinio de connotatis*“ je termín, jímž scholastičtí autoři první poloviny 17. století referovali k jisté konkrétní aplikaci jinak obecně rozšířené teorie konotace; aplikace, která, jak se zdá, má svůj původ v Suárezově teorii vztahu a která v posledku představuje transformaci tradiční logicko-sémantické teorie konotace do nauky, jež má ontologickou povahu. V post-suárezovské scholastice se ohledně této „ontologizované“ nauky rozvinula zajímavá diskuse, kterou se v tomto příspěvku pokusím přiblížit. Nejprve je však třeba nastínit historické a konceptuální pozadí celé diskuse.

2. POJEM KONOTACE U OCKHAMA A V TRADICI

Ačkoliv sloveso „*connotare*“, tedy „spoluo značovat“, se u scholastiků vyskytuje už dříve,¹ jako technický termín spolu s celou vypracovanou teorií jej do logické sémantiky zavedl, jak se zdá, teprve Vilém Ockham.² Ockham

¹Např. u Tomáše Akvinského i s odvozeninami necelá dvacítkrát vyskytů (vyhledáno pomocí softwaru Folio Views).

²Výklad Ockhamovy nauky o konotaci není cílem tohoto příspěvku; shrnuji ji zde pouze proto, aby bylo možné demonstrovat odlišnost druhoscholastické *doctrinae de connotatis* od tohoto klasického východiska. Pro aktuální základní informaci a další literaturu viz Paul Vincent Spade and Claude Panaccio, „William of Ockham“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), ed. Edward N. Zalta, online, forthcoming URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ockham/>, zejm. kap. 3. Pro podrobnější seznámení s pozdně scholastickou logickou sémantikou vůbec (včetně Ockhamovy) viz Paul Vincent Spade, *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*, version 1.1a (August 9, 2002), online, URL = <http://pvspade.com/Logic/docs/thoughts1a.pdf>. Ke konceptu konotace (a jeho dějinám) viz zejm. kap. 7. Dále viz Paul Vincent Spade, „Ockham, Adams and Connotation: A Critical Notice of Marilyn Adams, *William Ockham*“, *The Philosophical Review* 99

rozlišil dva typy kateorematických (predikovatelných, dnešní terminologií „mimologických“) termínů:³ „absolutní“ a „konotativní“; přičemž jako „konotativní“ vymezil takové termíny, které mají jakýsi dvojitý způsob označování, dvojitou *signifikaci*,⁴ charakterizovanou jako primární a sekundární. Zatímco absolutní termín označuje vše, co označuje, „primárně“ a „přímo“ (*in recto*, doslova „v přímém [pádě]“), má termín konotativní kromě této primární signifikace navíc ještě signifikaci sekundární, neboli *konotaci*. Tato konotace či sekundární signifikace je přitom signifikací „nepřímou“, „*in obliquo*“ (doslova „v nepřímém [pádě]“).⁵

Typickým příkladem absolutního termínu je např. výraz „člověk“ (či „živočich“), který podle Ockhama přímo a výhradně označuje všechny lidi (resp. všechny živočichy). „Přímost“ signifikace přitom znamená, že daný termín lze o jeho signifikátu pravdivě predikovat v přímém pádu (nominativu): „toto je člověk“, „toto je živočich“. Typickým příkladem konotativního termínu je výraz „statečný“ (či „ctnostný“), který kromě toho, že primárně a přímo označuje všechny statečné (resp. ctnostné) substance, sekundárně a nepřímou označuje všechny statečnosti (resp. všechny ctnosti), chápané jako individuální akcidentální formy, individuální kvality. „Nepřímost“ konotace znamená, že o těchto signifikátech nelze daný termín pravdivě predikovat v přímém pádu (statečnost není statečná, ctnost není ctnostná), ale pouze v pádu nepřímém: „toto je vlastnost statečného“, „toto je vlastnost ctnostného“. Konotativní termíny jsou tedy typicky (ale ne jenom!)

(1990): 608–611 pro hloubkovou kritickou analýzu Ockhamova reduktivního projektu. *Ex cathedra* Ockham vykládá rozdíl mezi konotativními a absolutními termíny v *Summa logicae* [SL] I, c. 10.

³Jeho nauka se vztahuje jak na konvenčně zavedené termíny mluvené či psané, tak (zejména) na termíny mentální, které signifikují přirozeně, tj. ze své povahy, nutně. Následující výklad je značně zjednodušený (zejména tím, že se nevěnuje pro Ockhama klíčové souvislosti distinkce mezi absolutními a konotativními termíny s distinkcemi mezi reálnými a nominálními definicemi, mezi jednoduchými a komplexními pojmy a mezi intuitivním a abstraktivním poznáním). Podrobněji viz Spade, *Thoughts, Words and Things*, kap. 7.

⁴Pro stručný výklad teorie signifikace a jejího kontextu u Ockhama v češtině viz Lukáš Lička, „Supozice mentálního termínu podle Viléma Ockhama“, *Studia Neoaristotelica* 9/3 (2012): xxvii–xxxiii.

⁵Podle Ockhama ovšem existují i konotativní termíny, které mají *pouze* sekundární signifikaci (viz Spade, *Thoughts, Words and Things*, 205); tuto komplikaci zde nechávám stranou.

„akcidentální konkréta“ – konkrétní termíny všech kategorií akcidentů, jako „bílý“, „178 cm vysoký“, „statečný“, „podobný“, atd. Absolutními termíny mohou být pouze pojmy substancí a abstraktní pojmy individuálních kvalit.

Každý konotativní termín má podle Ockhama jedinečnou nominální definici, jež – ve své plně rozvinuté formě – obsahuje pouze termíny signifikující individuální substance a individuální kvality; případně je (podle Ockhamovy zobecněné koncepce) přítomnost konotativního termínu v propozici známkou toho, že se jedná o propozici „exponibilní“, tj. připouštějící (a vyžadující) tzv. „expoziční“ pro odhalení skutečné struktury její signifikace (a tedy i příslušných ontologických závazků).⁶

Teorie konotativních termínů tak spolu s tzv. teorií expoziční tvoří úhelný kámen Ockhamova filosofického projektu, který spočívá, zhruba řečeno, v přesunu co možná největší části filosofické práce z roviny ontologie na rovinu logické sémantiky.⁷ Jinými slovy: většina filosofických problémů nemá

⁶Zjednodušeně a anachronicky bychom teorií expoziční či „exponibilii“ mohli definovat jako nauku o tom, jak explicitně vyjádřit skrytou „logickou formu“ jistých vět. Spade („Ockham, Adams and Connotation“, 610) vykládá teorii expoziční jako analogii teorie konotace na propoziční úrovni: „Just as the fully expanded nominal definition of a connotative term reveals the structure of the complex concept it expresses, so too a fully „expounded“ exponible proposition reveals the structure of the more complex mental proposition with which it is correlated and which it expresses.“ Zároveň však Spade ukazuje, že Ockham ve skutečnosti směřoval k nahrazení teorie konotace obecnější teorií expoziční – tj. k nahrazení analýzy konotativního termínu pomocí nominální definice „expoziční“ analýzou celé propozice, v níž již nominální definice konotativního termínu nemusí vůbec figurovat (Spade se opírá o Ockhamův výklad o expoziční jakožto indukované konotativními a relativními termíny, podaný v *SL II*, c. 11). Význam těchto teorií pro Ockhamův projekt spočívá samozřejmě v tom, že představuje klíčový prostředek umožňující věty se zdánlivě nepřijatelně vysokým ontologickým závazkem ekvivalentně přeformulovat do podoby, v níž tento – podle Ockhama zdánlivý – závazek odpadá (ovšem za cenu nárůstu komplexity na rovině sémantiky). Viz též pozn. 9.

⁷Tento program bývá často ztotožňován s Ockhamovým „nominalismem“ (a nominalismem s tezí, že existují pouze konkrétní jednotliviny) – viz např. Peter King, „William of Ockham: Summa Logica“, in *Central Works of Philosophy*, vol. I: Ancient and Medieval, ed. John Shand (McGill-Queen's University Press, 2005), 242; Yiwei Zheng, „Ockham's connotation theory and ontological elimination“, *Journal of Philosophical Research* 26 (2001): 623. Domnívám se, že jde o politováníhodnou konfuzi, resp. inflaci termínu „nominalismus“. Nominalismus (v primárním scholastickém významu tohoto termínu) je teorie obecnin popírající jakoukoliv obecnost na straně předmětů našeho poznání, a na výše popsaném Ockhamově programu je, jak ukáže i tento článek, do značné míry logicky nezávislá (už jenom proto, že vrcholně středověký umírněný realismus

být napříště řešena na rovině analýzy ontologické, nýbrž na rovině analýzy logicko-sémantické; bohatství struktur a forem vysvětlující různé filosoficky zajímavé fenomény je přesunuto z roviny reality na rovinu (primárně mentálního) jazyka. Na úrovni ontologie Ockhamovi zůstává „strukturální minimum“ – totiž individuální substance vybavené rozličnými individuálními kvalitami; všechny ostatní struktury pokládáné doposud za ontologické (tj. jednak ostatní kategorie jednotlivin, jednak vnitřní struktura jednotlivin odpovídající esenciálním predikabilím) se Ockham pokouší „odvysvětlit“ jako artefakty jazyka, resp. komplikovaného způsobu, jímž je jazyk schopen signifikovat, tj. „přivádět na mysl“, o sobě celkem nekomplikovanou realitu.⁸

Na rozdíl od popsaného Ockhamova obecného projektu, který si nezískal zastánce mimo rámec nominalistické tradice (a i zde byl nakonec, jak uvidíme, vlastně odmítnut),⁹ byla teorie konotace scholastickou tradicí víceméně univerzálně přijata a jakožto užitečný nástroj logické analýzy integrována – *mutatis mutandis* – i do realistických sémantických a metafyzických rozvrhů (tomismus, scotismus).¹⁰ Mimo kontext ockhamovského filosofického étosu

opřený o Avicennovou teorii „absolutně uvažované přirozenosti“ sám o sobě žádné „zmnožování entit“ neobnáší – i Duns Scotus důrazně trvá na tom, že reálně existují výlučně jednotliviny). Ockhamův projekt nespočívá ani jednoduše v ontologickém minimalismu – *každý* scholastik je v principu ontologický minimalista v tom smyslu, že bezvýhradně přijímá tzv. „Ockhamovu břitvu“, tj. odmítá zavádět více entit, než je bezpodmínečně třeba. Ockhamovo specifikum spočívá v tom, že dosavadní přesvědčení o nutnosti zavádět mnohé entity vysvětluje ze svého hlediska jako iluzi danou nepochopením funkce jazyka. Pro podobnou interpretaci viz Marilyn McCord Adams, *William Ockham* (Notre Dame, Indiana: Notre Dame University Press, 1987), kap. 5–9, již souhlasně cituje Spade, „Ockham, Adams and Connotation“, 602, pozn. 17. Pro stručné rozlišení významů termínu „nominalismus“ ve vztahu k Ockhamovi viz Spade a Panaccio, „William of Ockham“, kap. 4.

⁸Je ovšem třeba říci, že nastíněná Ockhamova reduktivní koncepce u něj zůstává víceméně pouhou proklamací a programem, který prakticky nebyl realizován – a je otázka, zda realizován být může (proto je obtížné uvést přesvědčivé příklady). Viz Spade, „Ockham, Adams and Connotation“, kap. 5, 602–608, pro přesvědčivou argumentaci pro neuskutečnitelnost projektu.

⁹Nezávisle na Ockhamovi byl ovšem analogický projekt oživen v analytické filosofii – srov. např. Russellovu teorii deskripcí, či program logického pozitivismu jako takový.

¹⁰Ve druhé scholastice je základní výklad o teorii konotace součástí prakticky každého výkladu logiky, ať už realistické nebo nominalistické proveniencí: mimo níže referovaných F. Suáreze, scotistů B. Mastro a B. Bellutem a J. Poncia srov. i tomisty Jana od sv. Tomáše (João Poinot), *Cursus philosophicus Thomisticus*, pars I, l. 1, c. 4 (Lugduni: Arnaud, Borde, Arnaud & Arnaud,

ovšem nauka o konotaci nenabývá onoho významu, jaký měla u Ockhama, a bývá proto, jak se zdá, rozpracovávána a aplikována spíše příležitostně. Do centra pozornosti se dostává teprve v okamžiku, kdy ji stále-ještě-realista Suárez užíje jako prostředek pro formulaci své reduktivní teorie vztahu; a v návaznosti na toto užití potom propuká diskuse, o níž hodlám referovat.

3. KONOTACE A TEORIE VZTAHU U OCKHAMA

Scholastické teorie vztahu lze *de iure* klasifikovat ze dvou různých hledisek: Za prvé, z hlediska toho, do jaké míry vztahům a vztahovosti vůbec přiznávají či upírají *realitu* nezávislou na naší mysli či jazyku: můžeme zde mluvit o *realismu* a *antirealismu* ohledně vztahů. Za druhé, realistické teorie lze dále rozlišovat na teorie *reduktivní* a *nereduktivní*, podle toho, zda podle nich lze reálně existující vztahy nějakým způsobem redukovat na absolutní (tj. ne-vztažné) entity, či zda je v realitě třeba připustit relativitu jakožto její neredukovatelný aspekt *sui generis*.

Problém této teoretické klasifikace spočívá v tom, že je začasté velmi obtížné narysovat dělicí čaru mezi antirealismus a reduktivní realismus – kolaps reduktivního realismu do antirealismu je totiž autorům, kteří se pokládají za reduktivní realisty, nejen předhazován jako námitka ze strany nereduktivních realistů, ale i samotní autoři hlásící se nominálně k reduktivnímu

1678), 3b; či Complutenses, *Artium Cursus*, tom. I, Inst. Log., l. 2, c. 3 (Lugduni: P. Chevalier, 1670), 17b. Hlavní odlišnost realistických teorií konotace spočívá v tom, že realisté oproti nominalistům obvykle zaměňují roli primárního a sekundárního signifikátu: zatímco podle nominalistů výraz „bílý“ primárně signifikuje subjekt bělosti a konotuje (druhotně signifikuje) jeho bělost, podle realistů je tomu obvykle naopak. Realisté tu patrně vycházejí z nauky Anselma z Canterbury o signifikaci *per se* a *per aliud*: podle Anselma termín „bílý“ signifikuje *per se* („o sobě“, podle pozdějších realistů *primárně*) bělost, kdežto jejího nositele signifikuje *per aliud* („skrze něco jiného“, podle pozdějších realistů signifikace *sekundární* neboli *konotace*). Východiskem je zde scholastický pojem signifikace jako „přivádění na mysl“ (*constituere intellectum* – srov. Spade, *Thoughts, Words and Things*, 61): termín „bílý“ přivádí na mysl bělost „samu o sobě“, kdežto její subjekt je přiveden na mysl „skrze něco jiného“ – totiž skrze bělost (viz Spade, *Thoughts, Words and Things*, 201n). Mám za to, že tento spor mezi „nominalisty“ a „realisty“ o to, co konotativní termíny signifikují primárně a co sekundárně konotují, je pouze terminologický – každý tábor totiž zakládá své stanovení „prvotnosti“ a „druhotnosti“ signifikace na jiném kritériu, přičemž obě kritéria jsou relevantní.

realismu tuto implikaci někdy berou za svou.¹¹ Na druhou stranu, existují autoři vycházející výslovně z antirealistických pozic, kteří nicméně tvrdí, že to ještě neimplikuje popření teze, že by se věci mezi sebou vztahovaly nezávisle na našem rozumu. Otázka možnosti rozlišení mezi redukcionismem a antirealismem (nemá-li jít o pouhou registraci verbální podoby tezí toho kterého autora, ale o postižení příslušných pozic v celé jejich vnitřní logice) se tak jeví jako v posledku neoddělitelná od samotné věcné otázky, co vztah ontologicky je, co to vlastně znamená *vztahovat se*.

Za čistého antirealistu v teorii vztahu bývá pokládán Petr Auriol,¹² podle něhož vztahy existují pouze jako pomyslná jsoucna, tj. entity existující výhradně jakožto předměty našeho rozumu. Z antirealistických pozic vychází – v souladu s výše popsaným étosem své filosofie – i Ockham.¹³ Ockham ovšem nepracuje se scotisticko-auriolovskou koncepcí „objektivního bytí“ v rozumu (tj. bytí v rozumu na způsob pojatého předmětu): to je u něj zcela redukováno na *formální* bytí v rozumu, tj. na reálnou existenci a vlastnosti individuálních mentálních aktů – termínů mentálního jazyka.¹⁴

¹¹Např. Rodrigo de Arriaga, podle něž kategoriální vztahy, jím redukováno na dvojice absolutních entit, „vlastně nejsou žádné vztahy“: „... in nostra sententia, negante eas proprie esse Relationes...“ – *Cursus Philosophicus* (Antverpiae: B. Moreti, 1632), Logica, lib. 5, disp. 12, s. 11, n. 57, p. 176a – viz L. Novák, „The Theory of Relations in Rodrigo de Arriaga“, in *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, ed. P. Cemus (Praha: Karolinum, 2010), sv. I: 525–534; k Arriagově teorii vztahu viz též Sydney Penner, „Rodrigo de Arriaga on Relations“, *The Modern Schoolman* 89/1–2 (2012): 25–46. Pro vnitřní kritiku reduktivních teorií vztahu viz Stanislav Sousedík, *Identitní teorie predikace* (Praha: OIKOYMENH, 2007), 70–77.

¹²Srov. Jeffrey Brower, „Medieval Theories of Relations“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/relations-medieval/>, kap. 3.2.; podrobný výklad Auriolovy teorie vztahu podává Mark G. Henninger, *Relations: Medieval Theories 1250–1325* (Oxford: Clarendon Press, 1989), kap. 8, 150–173 (tato monografie představuje stále neopominutelný úvod do scholastických teorií vztahu).

¹³Ockhamův výklad o kategorii vztahu se nachází zejména v jeho *SL I*, c. 49–54; přehled dalších nejdůležitějších míst podává Henninger, *Relations*, 119, pozn. 1. Zde podávám pouze velmi stručné shrnutí Ockhamovy koncepce; pro systematické zpracování viz Henninger, *Relations*, kap. 7, 119–149.

¹⁴Mluvím o Ockhamově zralé (a později vlivné) „teorii intelekce“; jeho raná „teorie fikta“ s objektivním bytím ještě – ovšem jako s fikcí – počítá. Viz T. Saxlová, „Povaha obecného pojmu u Viléma Ockhama“, *Filosofický časopis* 45, č. 2 (1997): 179–203; pro shrnutí problému a přehled novější literatury k tématu viz Lička, „Supozice mentálního termínu“, xxiii, pozn. 13. K (tvůrčí)

Pojem „vztah“ je podle Ockhama *druhá intence*, tj. je to pojem, který lze vypovídat *pouze o pojmech* – termínech mentálního jazyka (na rozdíl od *prvních intencí*, pojmů vypovídatelných o věcech). V extramentální realitě tudíž nic, o čem bychom mohli pravdivě říci „toto je vztah“, neexistuje (jak víme, podle Ockhama existují pouze substance a kvality).¹⁵ Z toho ovšem pro Ockhama (na rozdíl od Auriola) nevyplývá, že by veškerá řeč o vztazích byla řečí o fikcích či toliko intencionálně existujících předmětech. Výroky, v nichž figurují vztážné termíny (které jediné lze pravdivě nazvat „vztahy“), *mohou*

recepti teorie intelektce v barokním jezuitském nominalismu viz S. Sousedík, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím* (Praha: Vyšehrad, 1997), 112–115.

¹⁵Toto tvrzení je zjednodušující ve dvou směrech. Za prvé, Ockham (s jistým váháním) připouští výjimky jednak z teologických důvodů (reálné vztahy v Nejsvětější Trojici a reálný vztah hypostatické unie v christologii) a jednak i v čistě filosofické sféře: totiž vztah sjednocení (*unio*) látky a formy a substance a akcidentu (viz Henninger, *Relations*, 140–145; tato *unio* ovšem není kategoriálním vztahem). Za druhé, Ockham někdy připouští, že abstraktní vztážné termíny (jako „podobnost“) lze brát dvojím způsobem: jednak tak, jak bylo popsáno, tj. že jejich signifikátem je vztážný konotativní pojem (např. pojem *podobný*), a jednak jakoby na způsob kolektivního pojmu, označujícího společně signifikáty takového pojmu (srov. Henninger, *Relations*, 133–135). V tomto druhém smyslu by tedy bylo u Ockhama možné hovořit o reálné, extramentální existenci „vztahů“ – totiž dvojic absolutních entit. (Ovšem – byly by toto stále ještě *vztahy*? Pozdější proponent této verze redukcionistického realismu Rodrigo Arriaga, zahrán do kouta, s lehkým srdcem připouští, že vlastně nikoliv – viz pozn. 11.) A v ještě jiném smyslu Ockham připouští, že abstraktní vztážné termíny (např. „podobnost“) lze predikovat o *tomtéž jednom* individuu (tj. substanci či kvalitě), o kterém lze predikovat odpovídající termíny konkrétní (např. „podobný“) – tato koncepce by mohla na první pohled připomínat pozdější teorii Suárezovu (viz níže). Ovšem rozumějme Ockhamovi správně: Ockham zde nenavrhuje několik alternativních ontologií vztahu, ani neopouští svoji tezi, že v realitě neexistuje žádný jiný typ entit než substance a kvality. Navrhuje pouze několik alternativ, co dosadit jako signifikát vztážného termínu, budeme-li jej mermomocí hledat v extramentální realitě – přičemž je patrné, že mu příliš nesejde na tom, co přesně z omezeného repertoáru jeho ontologie se k relačním termínům připojí jako jejich reálné signifikáty, jen když to nebudou opravdové relativní entity, opravdové reálné vztahy. *Skutečná* relativita je podle Ockhama záležitostí sémantických vlastností termínů, nikoliv ontologie – jde vlastně o určitý speciální druh konotativnosti (srov. *SL I*, c. 10). Navíc, má-li pravdu P. V. Spade (viz pozn. 6) v tom, že Ockham v sémantické analýze propozic obsahujících konotativní/relativní termíny směřoval k nahrazení explikace jednotlivých termínů pomocí teorie konotace explikací propozice jako celku pomocí teorie expozice (přičemž výskyt konotativního/relativního termínu je pouhým signálem, že propozice expozici vyžaduje), pak můžeme předpokládat, že v tomto novějším typu analýzy by potřeba hledat reálné signifikáty pro jednotlivé termíny zcela odpadla (podobně jako v russellovské teorii deskripce odpadá potřeba pátrat po referentu určité deskripce).

být pravdivé o vnější realitě, neboť jejich vztah k realitě není přímočarý. Jeho analýza vyžaduje právě aplikaci výše zmíněných teorií konotace a expozice.¹⁶ S pomocí těchto teorií lze – nebo by to alespoň Ockham rád tvrdil – takové věty „přeložit“ do formy, v níž veškeré termíny nebudou signifikovat (a po-
tažmo personálně supponovat za) nic jiného než substance a kvality, a budou tudíž moci být pravdivostně vyhodnoceny vzhledem k ockhamovsky strídme „ontologické bázi“.¹⁷

Jde u Ockhama o antirealismus, anebo o redukcionismus? Položíme-li důraz na Ockhamovu tezi, že nic, co by bylo možné nazvat „vztahem“, mimo sféru našich pojmů neexistuje, dojdeme k závěru, že jde o čistý antirealismus: vztahy jsou z reality eliminovány. Pokud se ale zaměříme na Ockhamovu tezi, že vztažné výpovědi jsou *objektivně pravdivé* o realitě (jež sestává výlučně z absolutních jsoucen), může se nám pozice jevit jako redukcionistická:¹⁸ jestliže nějakým způsobem můžeme o vztazích v realitě pravdivě mluvit (byť pouze „nepřímo“), pak lze tvrdit, že nejsou eliminovány, ale pouze *redukovány* na absolutní entity.

Přesto by nám však nemělo uniknout – a to je pro pochopení odlišnosti pozdějších koncepcí klíčové –, že vlastně nedošlo k žádné redukci *na rovině ontologie* – tak, že by Ockham identifikoval cosi v realitě jako „vztah“, a následně ukázal, že se jedná o absolutní entitu.¹⁹ Spíše došlo k tomu, že vztažnost jako taková byla přenesena z roviny reality na rovinu *způsobu hovoření o realitě*; takže vzhledem k absenci izomorfie mezi strukturou řeči/myšlení a strukturou reality (struktura řeči/myšlení je *mnohem* bohatší) fenomén

¹⁶V traktátu o konotaci (*SL I*, c. 10) pokládá Ockham relativní termíny za druh termínů konotativních. V pojednání o expozici (*SL II*, c. 11), nakolik je její potřeba indukována výskytem konotativních či relativních termínů, hovoří o relativních a konotativních termínech jedním dechem a distinkci mezi nimi zanedbává.

¹⁷Zde je třeba připustit, že nastiňená Ockhamova reduktivní koncepce zůstává víceméně pouhým programem, který *de facto* nebyl realizován – a je otázka, zda realizován být může. Viz Spade, „Ockham, Adams and Connotation“, kap. 5, s. 602–608, pro přesvědčivou argumentaci pro jeho neuskutečnitelnost.

¹⁸Tak Jeffrey Brower, „Medieval Theories of Relations“.

¹⁹Takto „ontologicky“ typicky postupují druhoscholastičtí redukcionisté jako např. Suárez: nejprve dokáží, že vztahy reálně existují (proti antirealistům), a následně argumentují, že jsou reálně totožné s absolutními entitami (proti antiredukcionistům).

relativity v řeči – a to i v *pravdivé řeči o realitě* – nemá žádný ontologický korelát.

Jakou roli v tom všem hraje konotace? Jedná se o *sémantickou* teorii, jejímž úkolem je pomoci vysvětlit, jak mohou *vztahné výpovědi* být pravdivé o veskrze *nevztahné realitě*. Nejedná se tedy o žádný teoretický nástroj *ontologické* redukce jako takové.

4. TEORIE VZTAHU A KONOTACE U SUÁREZE

Suárez²⁰ se ve své teorii vztahu velmi důrazně hlásí k *realismu*. Na rozdíl od Ockhama (jehož se ovšem dovolává jako své autority) Suárez v žádném případě nehodlá tvrdit, že v realitě nic takového jako „vztah“ neexistuje – naopak, tuto možnost hned zpočátku svého výkladu vylučuje,²¹ čímž celé následující zkoumání situuje na úroveň *ontologické*, nikoliv *sémantické* analýzy. Ostatně – Suárez nepíše *Summu totius logicae*, nýbrž *Metafyzické disputace*.

Suárezova ontologická analýza povahy vztahu jakožto reálné entity má ovšem redukcionistickou podobu: Suárez sice pokládá kategoriální vztah za samostatnou akcidentální kategorii, kategoriální vztahy jsou podle něj však přesto reálné i modálně²² totožné se svými fundamenty, tj. s ne-relativními akcidenty, na nichž jsou „založeny“: např. podobnost jahody malině co do barvy je podle Suáreze totožná s červení jahody (a podobnost maliny jahodě je zase totožná s červení maliny). Suárez svoji pozici takto vymezuje na jedné straně proti nereduktivním realistům, kteří mezi fundament (např. barvu) a na něm založený vztah (např. podobnost) kladou distinkci *a parte rei* (ať už

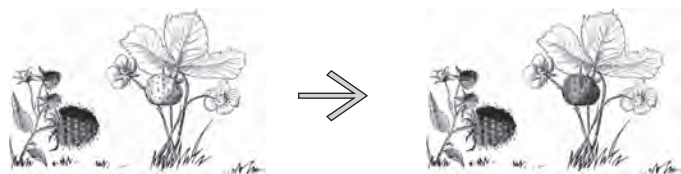
²⁰ Pro podrobnější výklad o Suárezově teorii vztahu viz L. Novák, „Suárezova neuchopitelná teorie vztahu“, *Studia Neoaristotelica* 12/3 (2015): lxxvi–cxi; Sydney Penner, „Suárez on the Reduction of Categorical Relations“, *Philosophers' Imprint* 13/3 (January 2013): 1–24, online, URL = (www.philosophersimprint.org/013002/), a Jorge Secada, „Suárez on the Ontology of Relations“, in *Interpreting Suárez: Critical Essays*, ed. D. Schwartz (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 62–88.

²¹ Suárez, *DM* 47, s. 1, n. 15.

²² Reálná distinkce je distinkce mezi dvěma věcmi – *res*, modální distinkce je distinkce mezi věcí a *modem* (k pojům *res* a *modus* viz níže); podle Suáreze se tedy vztah neliší od fundamentu ani jako věc od věci, ani jako *modus* od věci.

ji nazývají „reálnou“ či „modální“), a na straně druhé proti antirealistům, kteří reálnost vztahu zcela popírají. Tím, že pokládá vztah za totožný *pouze s fundamentem*, se navíc distancuje od odlišného typu reduktivního realismu (často autory připisovanému Ockhamovi), který vztah ztotožňuje s *fundamentem a předmětem vztahu*²³ vzatými společně.

Právě vyložená Suárezova pozice ovšem na první pohled obsahuje zjevný problém: Představme si červenou malinu, vedle níž dozraje jahoda. Malina sama nezmění barvu, ale ačkoliv (řekli bychom) nejprve jahodě podobná nebyla, v důsledku zčervenání jahody se jí podobnou stala. Jak je to možné, když podle Suáreze je podobnost maliny totožná s její červení, která zde byla ještě dříve, než jahoda dozrála? Zde právě přichází ke slovu Suárezova specifická aplikace nauky o konotaci.

Relativní akcidentální forma (zde podobnost) je totiž podle Suáreze sice reálně totožná s formou absolutní, na níž je založena (zde s červení), nicméně tato forma může svému subjektu udělovat příslušnou relativní *denominaci* (zde „(být) podobná“) pouze za předpokladu koexistence odpovídajícího předmětu vztahu (zde červená jahoda) – neboť relativní denominace koexistenci předmětu vztahu *konotuje*.

Pro pochopení, co vlastně Suárez míní, je nejprve třeba porozumět pojmu „denominace“. Tento scholastický pojem (*denominatio*, doslova „odvozené pojmenování“) má svůj původ v Aristotelově nauce o odvození pojmenovaných věcech – „paronymech“ – z první kapitoly *Kategorií*. Jeho smysl ovšem není lingvistický, ale metafyzický: „denominací“ se míní cosi jako „nárok na to být nazýván tak a tak“, který nemá co do činění s nějakými nahodilými

²³ Obrat „předmět vztahu“ užívám místo zavedeného „termín (vztahu)“ pro jasné odlišení od „termínu“ ve smyslu jazykového výrazu.

jazykovými konvencemi, ale je metafyzickou skutečností zakotvenou ve věcech samých – alespoň pokud jde o denominace *reálné*, tj. náležející denominované věci na základě nějaké reálné entity (denominace ne-reálné mohou, ale nemusí mít nějaký „základ ve věci“). Reálné denominace pak mohou být buď *vnitřní*, založené na nějaké formě v denominované věci, anebo *vnější*, založené na něčem, co je mimo denominovanou věc. Příkladem vnitřní denominace je denominace „(být) bílý“, kterou věci uděluje inherující forma bělosti; příkladem vnější denominace je denominace „(být) viděný“, odvozená od vidění, které ovšem neinheruje ve viděném, nýbrž ve vidoucím.

Suárez trvá na tom, že „být podobný“ je denominace *reálná*, a navíc *vnitřní* – připustit opak by znamenalo přejít na pozici antirealismu.²⁴ Pro udílení relativních denominací ovšem podle Suáreze není třeba žádných relativních forem – postačí formy absolutní, v našem případě forma červeně. Absolutní formy ovšem neudělují relativní denominace za všech okolností, ale pouze je-li dán odpovídající předmět vztahu: relativnost (vztažnost) denominace totiž znamená její zaměřenost k něčemu jinému, takže toto „něco“ je v relativní denominaci nějak nepřímou spoluminěno či spoluoznačeno – *konotováno*.

Z tohoto důvodu podle Suáreze tedy dochází k situaci, která se může jevit jako paradoxní: ačkoliv před zčervenáním jahody malina sice obsahuje vše, co vztah podobnosti ontologicky obnáší – tj. obsahuje „úplnou entitu vztahu podobnosti“ (neboť ta je totožná s entitou červeně), přesto se zatím malina podobnou po právu *nenazývá* (tj. nenáleží jí *denominace* „podobná jahodě“) – neboť ještě neexistuje předmět vztahu (červená jahoda), který je v denominaci „podobný“ konotován a tedy je její nutnou podmínkou. A analogicky: jakmile jahoda dozraje, získá malina novou, *reálnou* a veskrze *vnitřní* denominaci, *aniž by však získala jakoukoliv novou reálnou formu*.

Právě tato nauka konstituuje to, co následně odpůrci kritizují jako „*opinio*“ či „*doctrina de connotatis*“. Jedná se o tezi, že pro vysvětlení (reálných a vnitřních) relativních denominací ve věcech není třeba předpokládat relativní formy, ale stačí formy absolutní, spolu s konotací nějaké vnější věci.²⁵

²⁴ DM 47, s. 2, n. 22.

²⁵ Srov. P. Hurtado de Mendoza, *Universa philosophia* (Lugduni: L. Prost, 1624), *Physica*, disp. 11, sect. 3, subs. 2, § 11: „promisi me ostendere contra opinionem de connotatis non esse

Mělo by být zřejmé, že nejde jednoduše o recepci či rozpracování Ockhamovy nauky o konotaci. Je sice pravda, že motivace v pozadí aplikace nauky je obdobná – jak u Ockhama, tak u Suáreze je kýženým cílem, k jehož dosažení má aplikace nauky o konotaci posloužit, „redukce ontologie“ (to, že u Ockhama jde o všeobjímající radikální projekt, zasahující v podstatě celou metafyziku, kdežto u Suáreze pouze o dílčí problém ontologie vztahu, nechme stranou). Zatímco však u Ockhama, jak bylo ukázáno, je nauka o konotaci jednoznačně situována na rovinu logické sémantiky, u Suáreze má zjevně ontologickou platnost (nesmíme se ovšem nechat zmást lingvistickým původem termínu „denominace“). Suárez například píše toto:

Vztah sice obnáší nějakou reálnou formu, která vnitřně denominuje věc, již konstituuje jakožto vztaženou, není to však žádná věc nebo modus po věcné stránce odlišný od každé formy absolutní, nýbrž je to ve skutečnosti nějaká absolutní forma, ne ovšem pojatá absolutně, ale jakožto zaměřená k formě jiné, již relativní denominace zahrnuje či konotuje. Takže např. podobnost je nějaká reálná forma existující ve věci, jež nese denominaci „(být) podobná“; tato forma se však od bělosti neliší v tom, co přináší věci nesoucí denominaci „(být) podobná“, ale pouze co do konotace předmětu vztahu. Podobnost ve věci tudíž není nic jiného než sama bělost, nakolik bere ohled na jinou bělost téhož či podobného rázu.²⁶

Je patrné, že Suárez zde chápe (vnitřní) denominaci jako *účinek formy*, tj. jako *cosi ontologického*, a že hovoří o konotaci jak ve vztahu k denominaci, tak ve vztahu k formě, jež ji působí. Jsme tu na hony vzdálení od

constituendum modum aliquem distinctum ex natura rei a fundamento, sive re absoluta, cuius est modus: sed omnes effectus formales esse praestandos a rebus absolutis cum his extrinsecis connotatis.“

²⁶ „[I]ntelligendum est, relationem quidem dicere formam aliquam realem, et intrinsece denominantem proprium relativum, quod constituit; illam vero non esse rem aliquam aut modum, ex natura rei distinctum ab omni forma absoluta, sed esse in re formam aliquam absolutam, non tamen absolute sumptam, sed ut respicientem aliam, quam denominatio relativa includit seu connotat. Ita ut similitudo, verbi gratia, aliqua forma realis sit existens in re, quae denominatur similis; illa tamen non sit in re distincta ab albedine, quantum ad id, quod ponit in re, quae dicitur similis, sed solum quantum ad terminum quem connotat; et ita similitudo in re non est aliud quam ipsamet albedo, ut respiciens aliam albedinem, tanquam ejusdem seu similis rationis.“

logicko-sémantického přístupu Ockhamova, nezkoumáme vlastnosti znaků, ale věcí samých.²⁷

5. MODY VS. KONOTACE: HURTADO VS. SUÁREZ

Suárezova „*doctrina de connotatis*“ byla zjevně kolem přelomu století přejata mnoha jeho stoupenci, neboť pozdější kritici této nauky odkazují nejen na Suáreze samotného, ale neadresně i na větší počet²⁸ zastánců jejích různých variant a rozpracování (včetně odpovědí na námitky), která u Suáreze nenajdeme. Zdá se, že významné kritice byla podrobena teprve od baskického jezuita Pedra Hurtada de Mendoza (1578–1641) v jeho různě nazývaném filosofickém kursu, jež vyšel poprvé v r. 1615.²⁹

Hurtado je důležitý myslitel prvních dekad 17. století a významný inovátor jezuitské myšlenkové tradice (kritický k „hvězdám“ generace předchozí, Suárezovi a Vázquezovi). Zřejmě právě on byl iniciátorem příklonu třetí generace jezuitských učenců k nominalismu (jezuité byli v první polovině 17. století svými odpůrci hanlivě přezdívaní „Societas Nominalium“), a i v mnoha jiných ohledech silně ovlivnil své přímé i nepřímé žáky, mezi nimiž vyniká pozdější dlouholetý děkan pražské univerzity Rodrigo de Arriaga, nejvýznamnější barokní teolog působící v českých zemích.

Hurtado kritizuje „*doctrinu de connotatis*“ velmi ostře minimálně na čtyřech místech svého bezmála tisícistránkového filosofického kursu, a to dvakrát ve fyzice – v souvislosti s naukou o sjednocení („*unio*“) látky a formy³⁰ a v souvislosti s naukou o pohybu, činnosti a trpnosti;³¹ a dvakrát

²⁷ Pokud bychom hledali nějakou středověkou předlohu či paralelu „ontologizované“ nauky o konotaci aplikované na teorii vztahu, přijatelnějším kandidátem než Ockham by snad mohl být kancléř oxfordské univerzity a (zpočátku) „první scotista“ Jindřich z Harclay (c. 1270–1317) – srov. Henninger, *Relations*, kap. 6, zejm. 116–117.

²⁸ „Nonnulli recentes philosophi“ – Hurtado, *Universa philosophia*, Physica, disp. 5, sect. 1, subs. 2, §18, 194b.

²⁹ Pracuji s přejiomenovaným a podstatně přepracovaným vydáním z r. 1624 (viz pozn. 25); Suárezovy *Metafyzické disputace* vyšly v r. 1597; Suárez zemřel v r. 1617.

³⁰ Hurtado, *Universa philosophia*, Physica, disp. 5, sect. 1, subs. 2, §§ 18–27, 194b–195b.

³¹ *Ibid.*, Physica, disp. 11, sect. 3, subs. 2, §§ 11–19, 288a–289b.

v metafyzice: v souvislosti s naukou o distinkcích (zde se nachází hlavní vyvrácení),³² a konečně též v souvislosti s naukou o vztahu.³³

Již na prvním z těchto čtyř míst Hurtado aplikuje jeden ze svých hlavních argumentů proti této nauce. Hurtado poukazuje na to, že pokud bychom připustili možnost, že nějaká věc získá novou reálnou a vnitřní denominaci, aniž by přijala nějakou novou reálnou formu, zbavili bychom se jakékoliv možnosti dokazovat distinkci *a parte rei* mezi věcmi a *mody*. Zastánci *doctriny de connotatis* v čele se Suárezem ovšem odlišnost modů od věcí dokazovat chtějí, jejich pozice je tudíž nekonsistentní. Vysvětleme to podrobněji.

Ulrich Leinsle pokládá zavedení rozlišení mezi věcí a *modem* za „ontologickou revoluci“, která byla dokonána na začátku 17. století (zřetelně se projevujíc právě např. v Suárezově díle) a která spočívala v „překrytí tradiční ontologické dvojice substance–akcident novou ontologickou dvojicí *res–modus*“.³⁴ Již středověcí autoři namnoze docházeli k závěru, že mezi devíti akcidentálními kategoriemi jsou podstatné rozdíly v „ontologickém statusu“ – zatímco kvalita a kvantita se jeví jako entity ontologicky dosti „hutné“, akcidenty jako čas, místo či poloha (resp. všech posledních šest kategorií) se jeví jako podstatně méně ontologicky robustní.³⁵ K tomu přidejme skutečnost, že z teologických důvodů, s ohledem na nauku o transsubstanciaci, musela být alespoň u některých akcidentů připuštěna přinejmenším absolutní Boží mocí realizovatelná možnost trvat bez subjektu: to je ovšem snad myslitelné u kvantity a kvality, hůře však např. u činnosti či polohy (je skutečně

³² *Ibid.*, *Metaphysica*, disp. 6, sect. 3, subs. 6, §§ 39–49, 792a–793b.

³³ *Ibid.*, *Metaphysica*, disp. 15, sec. 3, §§ 32–34, 903a–b.

³⁴ Ulrich G. Leinsle, „Rodrigo Arriaga im Streit um modale Entitäten“, in *Bene scripsisti...* (Praha: Filosofia, 2002), 161–189.

³⁵ Myšlenku, že existuje zásadní rozdíl mezi substancí, kvalitou a kvantitou na jedné straně, a ostatními kategoriemi na straně druhé, vyjadřuje již Boëthius, *De Trinitate* 4 (PL 64: 1252–1253); ten ovšem pokládá sedm posledních kategorií (anachronicky vyjádřeno) za pouhé vnější denominace. Na něj se odvolává Jindřich z Gentu, podle něhož sice každá z deseti kategorií má svoji vlastní *ratio* neboli *modus essendi*, pouze substance, kvalita a kvantita však mají i svoji vlastní *res* jakožto předmět relace Boží napodobitelnosti (což je Boží idea); ostatní kategorie v tomto ohledu „parazitují“ na realitě těchto prvních tří kategorií (srov. Henninger, *Relations*, 50–51). I ontologický „maximalista“ Duns Scotus (ovšem hluboce ovlivněný Jindřichem) si toto rozlišení jistým způsobem osvojuje, když pokládá první tři kategorie za absolutní, kdežto ostatní za relativní entity.

obtížné nejen představit si, ale i myslet např. plození bez plodícího či sezení bez sedícího). Opět se tedy nabízí zavést v rámci akcidentálních kategorií nějaké rozlišení dvou úrovní či ontologických typů.

Dalším ze zdrojů „revoluce“ byla patrně Scotova nauka o tzv. „vnitřních modech“ (*modi intrinseci*), kterou jeho žáci rozvinuli do velké košatosti. Raně novověký (Suárezův atd.) pojem modu sice se Scotovým pojmem není totožný, lze však hovořit o jakési analogii: tak, jako se má scotistický pojem (vnitřního) modu k pojmu formality, tak se má suárezovský pojem modu (pozdějšími scotisty nazývaného „vnější“) k pojmu věci. V obou případech je modus jakousi „oslabenou verzí“ svého ontologicky robustnějšího protějšku.

Bezprostřední teoretickou motivací pro systematické zavedení pojmu „modu“ jako protějšku „věci“ však byl zřejmě teoretický princip, který Leinsle označuje za „Grundprinzip der Res-Modus-Ontologie“, základní princip tzv. „modistické“ ontologie – totiž teze, že *každá nová denominace se musí zakládat na nějaké nové, reálně odlišné (pozitivní nebo negativní) formě*. Z tohoto principu vyplývá, že reálná „oddělitelnost“ dvou určení či entit, tj. schopnost alespoň jedné z nich existovat, aniž by existovala druhá, implikuje jejich *reálnou odlišnost* – a naopak: z předpokladu, že reálná oddělitelnost implikuje reálnou odlišnost, vyplývá výše uvedený princip.³⁶

Uvedený princip působí na první pohled velmi přijatelně, takřka samozřejmě. Lze si ovšem snadno představit, že se nám může pod rukama proměnit v jakýsi nevladatelný „generátor entit“: pro každou, i tu sebemenší změnu, kterou budeme v naší ontologii předpokládat, bude třeba zavést nějakou speciální entitu, která za ni bude zodpovědná (buď tím, že k nějakému subjektu přistoupí, nebo že jí naopak subjekt pozbude). Zmnožení entit ovšem může snadno vést ke zmnožení možných typů změn, které je nutno vzít v úvahu, čímž je do teorie zavedena kladná zpětná vazba a bezprostřední hrozba nekonečného regresi. Při zavádění teoretických entit pro vysvětlení změn je tudíž namísto velká obezřetnost a jakýsi „minimalismus“. Lze říci,

³⁶ Každá nová denominace je reálně oddělitelná od denominované věci (neboť věc existovala i bez ní); pokud tedy reálná oddělitelnost obnáší reálnou odlišnost, musí každá nová denominace obnášet i nějakou novou, reálně odlišnou (pozitivní či negativní) formu.

že raně novověké scholastické „mody“ jsou skutečně (a záměrně³⁷) jakousi minimalistickou koncepcí těchto potřebných entit, tím nejmenším, co je třeba v ontologii připustit, aby bylo uvedeným principům učiněno zadost.

Modus je totiž definován jako entita, která je *naprosto neschopná samostatné existence*, takže ani Bůh nemůže způsobit, aby se vyskytovala odděleně od svého subjektu – nějaké věci. Naproti tomu *věc* obecně bez svých modů (těchto konkrétních, nikoliv bez modů vůbec) existovat může (není-li s nějakým modem spojena nutně speciálním rozhodnutím Božím). Je tomu tak proto, že mody nemají svůj vlastní „věcný obsah“, svoji vlastní realitu, ale jakoby parazitují na realitě věci, již modifikují.

Jak už bylo naznačeno, za *věci*, *res* jsou pokládány vedle substance též kvalita a kvantita; ostatní kategorie mají charakter modů. Vedle toho však existují i mody, které jednoduše do žádné kategorie zařadit nelze: mezi ně patří například téměř univerzálně přijímaný (totiž mimo většinu tomistů) *modus unionis*, sjednocení mezi látkou a formou.³⁸

Všimněme si nyní několika věcí.

Za prvé: celý „modistický“ filosofický program je *bytostně anti-ockhamistický*. Zatímco Ockhamovým cílem je relegovat maximum filosofické práce při „vysvětlování fenoménů“ na úroveň sémantiky, modistický „Grundprinzip“ otevřeně stanovuje, že veškerá práce směřující k vysvětlení ontologických fenoménů se musí odehrát *na poli ontologie*: každá nová denominace, má-li být pokládána za reálnou, předpokládá novou formu v realitě.

Za druhé: modistický „Grundprinzip“ není nic jiného než negace teze vyjadřující *doctrinu de connotatis*. A v tom spočívá jádro Hurtadovy námitky vůči Suárezovi (a jeho bezejmenným stoupencům): Suárez není jen pouhým nahodilým zastáncem modistické ontologie: on patří k jejím nejnvýznačnějším

³⁷Viz Leinsle, „Rodrigo de Arriaga“, 163–164.

³⁸Vycházíme-li z všeobecně rozšířené ne-tomistické „reifikované“ ontologie látky a formy, je alespoň absolutní Boží mocí možné, aby látka existovala bez formy a forma bez látky. Pak je ovšem také možné, aby existovala jak látka, tak forma, ale nebyly spojeny, a jejich následné spojení tedy musí obnášet nějakou reálnou změnu, k jejímuž vysvětlení je v duchu výše uvedených principů nutné předpokládat přistoupení nějaké nové formy – a touto formou je právě *modus unionis*. Ten samozřejmě není substancí; akcidentem v běžném slova smyslu ovšem také není, neboť náleží k vnitřní konstituci substance.

propagátorům a teoretickým dovršitelům. To, že ve svém systému připouští *doctrinu de connotatis*, je tudíž těžkou nedůsledností: neboť popřením modistického *Grundprinzípu* ztrácí teoretické předpoklady pro důkaz *jakýchkoliv* modů, *jakoukoli* změnu v denominaci by přece za těchto předpokladů bylo možné vysvětlit pouhou změnou „konotace“, která neobnáší žádnou reálnou variaci reálných forem. A podobně z jiné stránky – připustíme-li *doctrinu de connotatis*, abychom mohli škrtnout reálnou distinkci mezi vztahem a fundamentem, proč bychom ji nemohli aplikovat i ve všech jiných případech, kdy se na základě schopnosti věci existovat bez dané denominace dovozuje reálná odlišnost denominujícího modu od dané věci? Připuštěním *doctriny de connotatis* se suáreziáni stávají bezbrannými proti drtivým námitkám.³⁹

Za třetí: celá dialektická situace má v sobě cosi paradoxního. Suárez, prominentní „modista“, tedy zastánce bytostně proti-ockhamistické teorie, je kritizován za nedůslednost – ovšem kým? Ockhamisty co do teorie obecnin! Nejde totiž jen o Hurtada – jeho kritiku Suáreze přejal i jeho žák Arriaga a další zástupci třetí, nominalistické jezuitské generace. Tento fakt by nás měl varovat před příliš rychlou klasifikací různých myslitelů do připravených škatulek, ale také častou snahou převádět celé myšlení každého autora na nějaký jeden princip či společný jmenovatel. Jak je patrné, Ockhamův filosofický odkaz v sobě obsahuje různé stránky – jako ontologický minimalismus, nominalismus, orientaci na „sémantická“ vysvětlení apod. –, které spolu patrně nijak nutně logicky nesouvisí, neboť se u jiných, nikterak povrchních myslitelů vyskytují odděleně.

6. SCOTISTICKÁ KONTROVERZE – MASTRIUS A PONCIUS

Dialektická situace barokně-scholastické diskuse se ukáže jako ještě o něco pikantnější, zjistíme-li dále, že kritiku Suáreze ze strany nominalistů Hurtada a Arriagy s výslovnou pochvalou přejímá – *princeps Scotistarum*, britský kritik nominalistů a všech (zejména jezuitských) novot a jinak často

³⁹„[...]eadem ergo gladiatorum acie feriuntur ac feriunt: nec respondebunt verbum pro se, quod contra se non fiat“ – Hurtado, *Univerſa philoſophia*, *Physica*, disp. 5, sect. 1, subs. 2, §27, 195b.

těž Suárezův umírněný sympatizant a pokračovatel Bartoloměj Mastrius (spolu se spoluautorem B. Bellutem).⁴⁰

Tito scotisté kladou důraz na věcné vyvrácení *doctriny de connotatis*, které ovšem do velké míry přebírají taktéž od Hurtada (a Arriagy). Zde je prostor pouze pro reprodukci jádra jednoho z hlavních argumentů: Mastrius s Bellutem tvrdí, že její zastánci nejsou schopni nekruhově vysvětlit, jak je možné, že nějaká věc obsahuje *celou entitu* podobnosti, a přitom se „podobnou“ někdy nazývá (když existuje předmět vztahu) a někdy ne (když předmět neexistuje). Tento rozdíl v denominaci vyžaduje nějaký ontologický důvod, a to v samotné tu podobné, tu nepodobné věci (neboť podobnost má být *reálnou a vnitřní* denominací). Avšak jediný důvod, který jsou zastánci teorie konotace schopni uvést, zní, že při neexistenci předmětu vztahu je sice podobnost ve věci přítomna *in esse entitatis*, nikoliv však *in esse denominationis* – tedy „co do bytí entity“, ale nikoliv „co do bytí denominace“ (toto vysvětlení se nenachází u Suáreze, musí tedy pocházet od pozdějších obhájců jeho nauky). Mastrius s Bellutem odpovídají, že takové vysvětlení je kruhové – jako kdybychom řekli: věc se nenazývá podobnou kvůli tomu, že nese denominaci „podobná“ – ale „nést denominaci“ a „nazývat se“⁴¹ je totéž.

Oponenti mohou říci: denominace chybí proto, že chybí ona konotace předmětu vztahu. Na to ale Mastrius a Bellutus namítají: co je vlastně zač ona „konotace“, která vztahu ve fundamentu dodává „bytí denominace“? Je to snad nějaká nová realita, která ve fundamentu nejprve nebyla, a nyní tam je? Pak bychom ale totéž mohli říci o samotném vztahu hned na začátku – v každém případě je ale pro vysvětlení nové vztažné denominace potřeba *nějaká* nová forma či realita. Anebo řekneme, že fundament onu konotaci obsahoval vždy? Pak mu ovšem vždy náležela denominace „podobný“. Každopádně se

⁴⁰ B. Mastrius a B. Bellutus, *Philosophiae cursus integer, Logica*, disp. 8, q. 3, a. 1, n. 24–31 (Venetiis: N. Pezzana, 1727), 239a–240b. Mastrius významně navazuje na Suáreze např. svoji teorií pomyslných jsoucen, která představuje detailní rozpracování Suárezovy teorie – viz Daniel D. Novotný, *Ens Rationis from Suarez to Caramuel: A Study in Scholasticism of the Baroque Era* (Fordham University Press, 2013), kap. 7.

⁴¹ Ve smyslu „metafyzického nároku“ na dané pojmenování, což je to, o čem je zde řeč, nikoliv snad o nějaké nahodilé jazykové praxi.

zdá, že že rekursem ke „konotaci“ se nic neřeší – problémy spojené s tímto pojmem jsou totiž tytéž jako problémy, které obnáší samotný pojem vztahu.⁴²

Mastrius a Bellutus ovšem nezůstávají pouze u kritiky *doctriny de connotatis*, ale snaží se zasadit celé pojednání o konotaci do vyváženého kontextu. Upozorňují totiž, že touto kritikou nemíní pojem konotace zcela zavrhnout a nechtějí tvrdit, že by nauka o konotaci neměla své legitimní užití. Je ovšem omyl pokoušet se redukovat pojem *relativity* (vztahovosti) na *konotaci*: *vztah-ženost* je totiž záležitost *ontologická*, vztahy náležejí *samotným věcem*, kdežto konotace je vlastnost *termínů*.⁴³ Na druhou stranu však je absurdní chtít teorii konotace zcela vymýtit, k čemuž prý sklouzávají Hurtado s Arriagou. Každému je přece zřejmé, že konotativní termíny existují (Mastrius a Bellutus uvádějí příklad termínu „večere“, který signifikuje pokrm a konotuje určitou denní dobu). Teorii konotace je tedy třeba připustit, neboť s pouhou přímární, přímou signifikací si ve filosofii nevystačíme; zcela odmítnout je však třeba Suárezovu tezi, že věc může získat novou reálnou a vnitřní denominaci *výlučně* na základě nějaké nové „konotace“.⁴⁴ Scotističtí realisté Mastrius s Bellutem se tudíž vracejí k původní Ockhamově *sémantické* teorii konotace, jejíž užitečnost hájí proti nominalistům Hurtadovi a Arriagovi!

Na závěr bych se ještě rád krátce zastavil u jiného významného scotisty, irského observanta Jana Poncia, jehož pozice naopak představuje alespoň částečnou implicitní obhajobu Suáreze. Poncius oficiálně hájí realistickou, neredukcionistickou scotistickou teorii vztahu, ovšem způsobem, který dává více než zřetelně na srozuměnou, že argumenty proti jejím redukcionistickým alternativám nepokládá za dostatečné – což platí zejména o pozici suareziánské.⁴⁵ Poncius totiž nevidí způsob, jak vyloučit možnost, že by schopnost nějaké formy udělovat denominaci mohla záviset na nějaké vnější nutné podmín-

⁴² Mastrius–Bellutus, *ibid.*, n. 30, 240a.

⁴³ V tomto bodě se Mastrius s Bellutem implicitně vymezují i proti Ockhamovi, jemuž vztah-ženost, přenesená na rovinu vlastností termínů, s konotací téměř splynula (viz pozn. 16).

⁴⁴ Mastrius–Bellutus, *ibid.*, n. 33–34, 240b–241a.

⁴⁵ Pro podrobný výklad viz L. Novák, *Teorie vztahu u Jana Poncia v kontextu scholastické tradice*, postupová práce v oboru filosofie (ÚFaR FF UK, 2001), zejm. str. 34n.

ce – Arriagovy argumenty proti tomu prý lze snadno vyvrátit, „jak by bylo snadné ukázat, kdyby nebylo třeba vyvarovat se nadbytečnosti“ – a dodává:

A tuto odpověď zjevně ani vyvrátit nelze, leda by bylo možné ukázat, že žádná forma inherující v subjektu nemůže ve svém udílení denominace záviset na nějaké nutné vnější podmínce, bez které se může v subjektu vyskytovat. Ukázat to je ovšem nanejvýš obtížné.⁴⁶

Nezbývá než litovat, že Ponciovi byla věc tak zřejmá, že pokládal za nadbytečné nás s oním snadným vyvrácením Arriagových argumentů blíže seznámit a že nerozvedl, jak bychom měli chápat (a hájit) onu závislost nějaké vnitřní denominace na nějaké vnější podmínce. Pokračování Ponciovy diskuse problému i její výsledek jsou nicméně nanejvýš zajímavé, neboť Poncius se nakonec kloní k pozici Suárezovi v jistém ohledu dosti blízké: nelze totiž podle něj prokázat, že by kategoriální vztah byl něčím jiným než vztahem koexistence fundamentu s předmětem vztahu. Pouze fakt, že Poncius tuto koexistenci pokládá za reálně odlišnou entitu inherující ve fundamentu, jeho koncepci odlišuje od (možné interpretace) pojetí Suárezova, podle něž to, co kategoriální vztah přidává „navíc“ k fundamentu, vlastně není nic jiného než konotace předmětu vztahu. Raději než o *konotaci* sice Poncius hovoří o *koexistenci*, rozdíl mezi těmito koncepty však zjevně nepokládá za nijak zásadní.⁴⁷

⁴⁶ Joannes Poncius, *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer*, Prima pars complectens Logicam, disp. 15, q. 3, concl. 3, n. 34 (Lugduni: J. A. Huguetau & M. A. Ravaud, 1659), 217a: „Hanc responsionem fuse conatur improbare Arriaga, tum directe, tum ad hominem: sed neutro modo assequitur intentum, ut facile esset ostendere, nisi superfluitati cavendum esset. Nec sane haec responsio impugnari potest, nisi ostendi posset, quod nulla forma inexistentis subiecto possit dependere, quantum ad denominationem à conditione sine qua non extrinseca, et sine qua posset ipsa forma existere in subiecto; hoc autem vlade difficile est ostendere.“

⁴⁷ Srov. Poncius, *ibid.*, disp. 15, q. 3, concl. 4, n. 42, 218b: „[C]ontroversia realis huius rei est, utrum ut fundamentum proximum similitudinis, v.g. albedo, sit simile alteri albedini, requiratur aliquid distinctum ab utraque albedine, et sine quoqualibet ex ipsis posset existere; qua in re nos tenemus partem affirmativam: ergo si requiratur simultas existentiae utriusque albedinis, seu aliqua connotatio, sine qua quaelibet ex illis albedinibus esse posse, habemus intentum. Dicere autem quod requiratur quidem, sed non sit ratio formalis constitutiva in esse similis, sed conditio sine qua non, est excitare quaestionem de nomine.“ [Kurzíva L. N., spojka *seu* naznačuje spíše terminologickou variantu než věcný rozdíl.]

Otázkou po možnostech ontologického zakotvení reálných denominací jsme patrně pronikli k jádru sporu o „ontologickou“ konotaci. Jak je ovšem patrné, k úplnému projasnění celého problému je ještě daleko.⁴⁸

BIBLIOGRAFIE

PRAMENY

- ARRIAGA, RODERICUS DE. *Cursus philosophicus*. Antverpiae: B. Moreti, 1632.
- BOËTHIUS, ANICIUS MANLIUS SEVERINUS. *Quomodo Trinitas unus Deus ac non tres dii [De Trinitate]*. In Boethius, *The Theological Tractates*, with the English translation by H. F. Stewart and E. K. Rand; *The Consolation of Philosophy*, with the English translation of “I. T.” revised by H. F. Stewart. London: William Heinemann – New York: G. P. Putnam’s Sons, 1926.
- COLLEGIUM COMPLUTENSE [JUAN DE LA ANUNCIACIÓN, OCD]. *Artium Cursus*. Lugduni: P. Chevalier, 1670.
- HURTADUS DE MENDOZA, PETRUS. *Universa philosophia*. Lugduni: sumpt. Ludovici Prost, 1624.
- JOANNES A SANCTO THOMA [JOÃO POINSOT]. *Cursus philosophicus Thomisticus*. Lugduni: Arnaud, Borde, Arnaud & Arnaud, 1678.
- MASTRIUS, BARTHOLOMAEUS A BONAVENTURA BELLUTUS. *Philosophiae cursus integer ad mentem Scoti*. Venetiis: apud Nicolaum Pezzana, 1727.
- OCKHAM, WILLIAM. *Summa logicae*. Vol. I of Guillelmi de Ockham *Opera philosophica*. Ediderunt Philotheus Boehner et Gedeon Gál. St. Bonaventure, N.Y.: Editiones Instituti Franciscani Universitatis S. Bonaventurae, 1974. Also online, URL = (http://www.logicmuseum.com/wiki/Authors/Ockham/Summa_Logicae).
- PONCIUS, JOANNES. *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer*. Lugduni: J. A. Huguetan & M. A. Ravaud, 1659.

⁴⁸Tato studie vychází z přednášky proslouené dne 21. 1. 2016 na Zimní konferenci UNCE (Univerzitní centrum pro studium antické a středověké myšlenkové tradice, FF UK, Praha). Děkuji Miroslavu Hankemu za velmi důkladnou a zasvěcenou kritiku první (i druhé) verze textu, která mě přiměla k mnohým úpravám, zejména pokud jde o pasáže týkající se Ockhama. Jsem si ovšem vědom toho, že jsem jej nebyl schopen ani ochoten zcela uspokojit – za to, jakož i za všechny ostatní nedostatky, pochopitelně nesu plnou zodpovědnost pouze já sám.

LITERATURA

- ADAMS, MARILYN McCORD. *William Ockham*. Notre Dame, Ind.: Notre Dame University Press, 1987.
- BROWER, JEFFREY. „Medieval Theories of Relations“. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition), edited by Edward N. Zalta. Online, URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/relations-medieval/>.
- HENNINGER, MARK G. *Relations: Medieval Theories 1250–1325*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- KING, PETER. „William of Ockham: Summa Logicae“. In *Central Works of Philosophy*, vol. I: *Ancient and Medieval*, edited by John Shand, 242–270. McGill-Queen's University Press, 2005.
- LEINSLER, ULRICH G. „Rodrigo Arriaga im Streit um modale Entitäten“. In *Bene scripsisti: filosofie od středověku k novověku*, sborník k sedmdesátinám Stanislava Soušedíka, 161–189. Praha: Filosofia, 2002.
- LIČKA, LUKÁŠ. „Supozice mentálního termínu podle Viléma Ockhama“. *Studia Neoaristotelica* 9/3 (2012): xxvii–xxxiii.
- NOVÁK, LUKÁŠ. „Suárezova neuchopitelná teorie vztahu“. *Studia Neoaristotelica* 12/3 (2015): lxxvi–cxi.
- . „The Theory of Relations in Rodrigo de Arriaga“. In *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, edited by P. Cemus, vol. I: 525–534. Praha: Karolinum, 2010.
- . *Teorie vztahu u Jana Poncia v kontextu scholastické tradice*. Postupová práce v oboru filosofie. Ústav filosofie a religionistiky FF UK, 2001.
- NOVOTNÝ, DANIEL D. *Ens Rationis from Suarez to Caramuel: A Study in Scholasticism of the Baroque Era*. Fordham University Press, 2013.
- PENNER, SYDNEY. „Rodrigo de Arriaga on Relations“. *The Modern Schoolman* 89/1–2 (2012): 25–46.
- . „Suárez on the Reduction of Categorical Relations“. *Philosophers' Imprint* 13/3 (January 2013): 1–24. Online, URL = www.philosophersimprint.org/013002/.
- SAXLOVÁ, TEREZA. „Povaha obecného pojmu u Viléma Ockhama“. *Filosofický časopis* 45, č. 2 (1997): 179–203.
- SECADA, JORGE. „Suárez on the Ontology of Relations“. In *Interpreting Suárez: Critical Essays*, ed. D. Schwartz, 62–88. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- SOUSEDÍK, STANISLAV. *Identitní teorie predikace*. Praha: OIKOYMENH, 2007.

- . *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Praha: Vyšehrad, 1997.
- SPADE, PAUL VINCENT. „Ockham, Adams and Connotation: A Critical Notice of Marilyn Adams, William Ockham“. *The Philosophical Review* 99/4 (1990): 593–612.
- . *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*. Version 1.1a (August 9, 2002). Online, URL = http://pvspade.com/Logic/docs/thoughts1_1a.pdf.
- SPADE, PAUL VINCENT and CLAUDE PANACCIO. „William of Ockham“. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), edited by Edward N. Zalta. Online, forthcoming URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ockham/>.
- ZHENG, YIWEI. „Ockham’s connotation theory and ontological elimination“. *Journal of Philosophical Research* 26 (2001): 623–634.

Lukáš Novák je odborným asistentem na Ústavu filosofie a religionistiky FF UK, a Katedře filosofie a religionistiky TF JU. Odborně se věnuje zejména středověké i raně novověké scholastice a analytické filosofii, se zaměřením na myšlenkový odkaz Jana Dunse Scota. Kromě většího počtu odborných studií je autorem či spoluautorem monografií *Scire Deum esse: Scotův důkaz Boží existence jako vrcholný výkon metafyziky jakožto aristotelské vědy*, *Úvod do logiky aristotelské tradice* (s P. Dvořákem) a *Kapitoly z epistemologie a noetiky* (s V. Vohánkou) a editorem či spolueditorem publikací *Metaphysics: Aristotelian, Scholastic, Analytic, Neo-Aristotelian Perspectives in Metaphysics*, *Suárez’s Metaphysics in Its Historical and Systematic Context*, a *Pluralita tradic od antiky po novověk*.

E-mail: lukas.novak@skaut.org

Adresa: Ústav filosofie a religionistiky FF UK, Nám. Jana Palacha 2,
116 38 Praha 1

Web: <http://www.skaut.org/ln/>

SUMMARIUM

**De „doctrina de connotatis“
prout a scholasticis barocae aetatis disputatur**

Semantica doctrina de connotatione ut proprietate terminorum, quam primo G. Occam et alii medii aevi auctores elaboraverant, a scholasticis barocis novam interpretationem vel applicationem ontologicam recepit in contextu doctrinae de relationibus. Auctor principalis huiusce ontologizatae “doctrinae de connotatis” videtur fuisse F. Suárez. Deinde autem haec doctrina acriter impugnata est tum a Jesuitis P. Hurtado de Mendoza et R. de Arriaga, tum a Scotista B. Mastrio. Alius Scotista e contra, J. Poncius, doctrinam de relatione assumpsit huic doctrinae de connotatis proximam. Fata diversissima tum pristinae doctrinae semanticae de connotatione, tum “doctrinae de connotatis” ontologizatae, necnon contextus latior disputandi hanc materiam (praecipue nova doctrina ontologica de “rebus” et “modis”, quae circa annum 1600 in scholis stabilita est) docent, quam intricata sit “historia idearum” scholasticarum, atque haud reducenda ad ullum simplex schema (utputa pugnam inter realistas et nominalistas).

ABSTRACT

**On the *Doctrina de Connotatis*
as Discussed in Baroque Scholasticism**

In Baroque scholasticism the medieval semantic theory of connotation as a property of terms, originally elaborated by Ockham and others, received an ontological application or re-interpretation in the context of the theory of relations. The main proponent of this ontologized “doctrina de connotatis” seems to have been Suárez. Subsequently, this doctrine was severely criticised by the Jesuits Pedro Hurtado de Mendoza and Rodrigo de Arriaga, but also by the “princeps Scotistarum” Bartholomeo Mastri; whereas another Scotist, John Punch, adopted a theory of relations close to this doctrine. The fates of the original semantic theory of connotation, the ontologized “doctrina de connotatis” and the broader context of the relevant discussions (especially the new res–modus ontology established around 1600) document the complexity of the history of scholastic ideas, irreducible to any simple paradigm (like that of the realism–nominalism strife).

KEYWORDS: connotation; theory of relations; Pedro Hurtado de Mendoza; Francisco Suárez; William Ockham; Bartholomeo Mastri; Rodrigo de Arriaga; John Punch; baroque scholasticism; res–modus ontology